

大悲
禪
社

4 TOESPRAKEN - Ton Lathouwers

Sinds het verschijnen van het boek *Meer dan een mens kan doen* heeft Ton Lathouwers vele toespraken gehouden. Een aantal daarvan zijn als audiobestand te beluisteren via de website van Maha Karuna Ch'an. (www.mahakraunachan.be) In de afgelopen jaren echter bleef de vraag naar 'papieren' toespraken regelmatig opduiken. Met deze bundeling van transcripten, die licht zijn bewerkt om de leesbaarheid te vergroten, hopen we in de vraag te voorzien. De bundeling werd samengesteld uit toespraken tijdens zenretraites in Steyl, in de periode 2008 – 2011.

voorjaar 2012

Maha Karuna Ch'an

Maha Karuna Ch'an is een informele en fundamenteel open gemeenschap van leken, die zich op individuele basis en binnen een individueel traject wijden aan de zenweg en de integratie daarvan in hun leven.

Maha Karuna Ch'an organiseert meerdere keren per jaar zenretraites. Daarbij worden traditionele vormen van de zentraining gerespecteerd: de stilte, zazen, het zingen van sutra's, dhamma-toespraken (*teisho's*) en privégesprekken (*dokusan*). Maha Karuna Ch'an staat onder leiding van Ton Lathouwers, die in 1987 transmissie (autorisatie als zenleraar) kreeg van de Chinese Ch'anmeester Teh Cheng.

Secretariaat

Nederland: Louise Kleinherenbrink, Braamkamp 323, 7206 HP – Zutphen

Telnr. 06 – 33 919 989

België: Carine Pulinckx, Sint-Servaasstraat 2, B-3213 Pellenberg

Telnr. +32(0)16 777 353

De opbrengst van de verkoop van deze transcripten gaat geheel naar de projecten die door Maha Karuna Ch'an worden ondersteund:

*- **Project for the education and care of Children in Especially Difficult Circumstances.** Er wordt vooral gezorgd voor opvang van kinderen tussen 4 en 14 jaar in Thailand.*

*- **Fountain of Life Children's Center (Good Shepherd Foundation)** Veel arme gezinnen uit het Noord-Oosten van Thailand komen naar Pattaya op zoek naar een beter leven. In het kinderdagverblijf worden tot 150 kinderen opgevangen. Er wordt veel aandacht geschonken aan het verkrijgen van geboortecertificaten voor deze kinderen. De kinderen krijgen pas dan het recht tot onderwijs. Het centrum geeft financiële ondersteuning waar nodig. Bijvoorbeeld voor de aankoop van schooluniformen en het bekostigen van maaltijden en transport. Waar nodig wordt ook het onderwijs aan de kinderen georganiseerd, of ondersteund met beurzen.*

OVER DE EERSTE GELOFTE

*Dostojevski en de Poesjkin-rede; woord uit het hart; revolution of the fundaments;
samutpada; trouw aan de aarde; de wijsheid van een Indisch meisje*

Wie een beetje vertrouwd is met het boeddhisme, weet dat er zoiets bestaat als 'de vier geloften', waarmee mensen zichzelf toewijden aan het Pad van bevrijding. Vandaag zou ik het graag willen hebben over de eerste gelofte. Nog voor ik in aanraking kwam met het zenboeddhisme, heeft een Russische schrijver - ik durf zijn naam bijna niet meer uit te spreken, maar die eindigt op "ostojevski"- mij eigenlijk al duidelijk gemaakt waar deze gelofte over gaat. Een docent op de middelbare school, die niet zo heel goed les kon geven en ons liever zijn favoriete verhalen vertelde, heeft ooit een verhaal over deze schrijver verteld. Dat verhaal maakte een enorme indruk op me en daarmee begon dan ook mijn bijna levenslange belangstelling voor deze grootheid in de Russische literatuur.

Dostojevski was een politiek geëngageerd schrijver – hij was socialist en atheïst - en werd ter dood veroordeeld vanwege zijn revolutionaire activiteiten. Op het moment dat hij werd vastgebonden voor de executie, werd zijn vonnis echter omgezet in verbanning naar Siberië. Dostojevski, die niet beter wist dan dat zijn laatste minuut was aangebroken, heeft toen een regelrechte *revolution of the fundaments* meegemaakt. In het strafkamp kristalliseerde de kern van zijn ervaring zich uit, hij raakte er nog dieper van doordrongen dat het in elk leven gaat om de innerlijke ommekeer én dat die ommekeer een kwestie is van en voor alles en allen, een *samutpada*: "samen eruit".

Deze 'leer' werd door Dostojevski vooral duidelijk gemaakt tijdens zijn laatste toespraak, kort voor zijn dood in 1881 - hij stierf onverwacht en nog vrij jong. Hij was uitgenodigd om in Moskou ter gelegenheid van de onthulling van het monument van Poesjkin een rede te houden. Tot op de dag van vandaag worden er Poesjkin-redes uitgesproken. Alles wat er in Rusland aan cultuur en schrijvers bestaat, komt dan samen in een grote zaal om te luisteren naar een literair kopstuk. Op de bewuste avond komt Dostojevski naar voren en dan gebeurt er iets wat mij ook zou kunnen overkomen. Hij was wat onhandig en verlegen en besteedde totaal geen aandacht aan zijn kleding, hij liep bijvoorbeeld in zo'n jas waar hij wel drie keer in kon. Hij klimt het podium op, struikelt en rolt het podium af. De papieren met aantekeningen van zijn rede vallen uit zijn handen. Hij maakt zijn excuses aan het publiek en raapt de bladzijden bij elkaar, die hij vergeten had te nummeren. Dan begint hij aan de voordracht, maar raakt in de war door de verkeerde volgorde van de bladzijden. Een paar keer begint hij opnieuw, maar het lukt niet. De hele zaal is muisstil, iedereen is gespannen. Dostojevski besluit tenslotte om de papieren opzij te leggen en houdt uit zijn hoofd – nee, uit zijn *hart* - een toespraak. Het is zijn bekendste en mooiste toespraak én het slothoofdstuk van zijn literaire leven.

Dostojevski sprak over de vraag: hoe brengen we twee elkaar op het oog buitensluitende aspecten van het leven bij elkaar? Hoe krijg je voor elkaar om bij alles wat je alleen - in stilte en eenzaamheid, oog in oog met de onmogelijke vraag van het bestaan - moet doorworstelen, toch het bodemloze, grenzeloze oeververtrouwen in het leven te behouden, tegen alles in. In het Siberische kamp waar hij vier jaar gevangen zat, had hij dit vertrouwen bij de ongeletterden ervaren, bij hen die veroordeelde moordenaars en criminelen waren. Hij zag dat zij konden bidden en - tegen alles in - vertrouwden. Ze kwamen bij elkaar in een donker hok waar een soort van kruisbeeld en iconen van Maria stonden die ze zelf hadden gemaakt, en ze zaten daar zo maar, zonder met woorden te bidden. De wijze van zijn van deze mensen heeft een onuitwisbare indruk gemaakt op Dostojevski en zorgde voor een ommekeer, het heeft hem ten diepste veranderd.

In de Poesjkin-rede zei hij over het perspectief van Rusland: wij intellectuelen, die zweren bij de logica en de wetenschap - en daarmee aan de haal gaan -, wij zullen allemaal eerst diep het hoofd moeten buigen voor degenen die het vertrouwen bewaard hebben. In Rusland gebeurde met de intelligentsia hetzelfde als bij ons in het Westen. Sorry, want oordelen mag je uiteindelijk niet, maar aan oppervlakkigheid en een knieval voor de logica en de wetenschap zitten grote risico's.

De toespraak van Dostojevski eindigde daar waar Hisamatsu zijn *Gelofte aan de mensheid* mee begint: *Kalm en evenwichtig*. Vooral niet 'zwevend', vooral geen *new age*, maar nuchter en kalm, dicht bij de grond, en geworteld. "Laat ons ontwaken" en tegelijkertijd - niet erna! -: "laat ons mensen worden, vol van mededogen", *samutpada*. Laat ons ontdekken dat we in *het web van Indra* zitten, iedereen op zijn eigen plek. Daartoe riep Dostojevski op: trouw aan het hart, trouw aan de eigen roeping, trouw aan de plek waar het leven ons heeft neergezet. Elk koanverhaal gaat hierover: wat ga jij doen? Niets werkt, wat ga jij doen? Met het accent op dóen.

Dat was het hartstochtelijke pleidooi van Dostojevski, die, nadat hij Russisch-orthodox was geworden omdat hij met zijn hart de waarheid achter de woorden en de vormen van de bizar lijkende rituelen ontdekte, het in *De hergeboorte van mijn overtuigingen*, nóg eens zei. Hij kreeg toen het verwijt dat hij de socialistische idealen vaarwel had gezegd. Dat was niet zo, want zijn grote voorbeelden waren Fransen revolutionairen die diepgelovig waren en hij sprak met ontroering over een zeker soort communisten die communist waren vanuit een religieus hart. Hij moest met pijn ontdekken dat we het niet redden met 'de wetenschap', niet met de logica of psychologie als wetmatigheid, niet met alleen maar techniek, natuurkunde of filosofie. In Siberië ontdekte hij hoe oneindig veel facetten van het bestaan er zijn waarmee hij wetenschappelijk helemaal niets kon beginnen, waar hij onmachtig met lege handen stond en te pletter liep. Hij ontdekte daar ook dat hij niet kon berusten in de onmacht. Hij kon niet buigen voor de muur die zei het is nu eenmaal zo, dat is het tekort van het leven, het is verschrikkelijk, dood is dood en lijden is lijden, daar kunnen we niets aan doen. Nee, we moeten, zegt Dostojevski, de nederigheid opbrengen om te leren uitdrukken wat ongeletterde mensen bewaard hebben: het unieke... In het uitdrukken van het unieke wordt de universele verbondenheid zichtbaar. Zijn Poesjkin-rede was één grote oproep tot zowel dat unieke - het religieuze, of het hart van het bestaan - als tot een verbondenheid die uiteindelijk alle verdeeldheid zou kunnen doorbreken.

Het gaat erom een nieuwe manier van omgaan met elkaar te vinden vanuit de uniciteit die in en door ieder mens wordt uitgedrukt. De Russische taal heeft er een woord voor dat niet verwijst naar een gewone gemeenschap zoals wij die kennen, maar naar een nieuwe wereld, een nieuwe manier van elkaar ontmoeten.

Oorspronkelijk was de *sangha* ook zoiets. De *sangha* is geen clubje mensen die het genoeglijke gevoel hebben van 'wij zenboeddhisten onder elkaar'. *Sangha* - daar zit ook *sam* in, van het Pali-woord voor samen - is een nieuwe verbinding die we ontdekken dóór dat unieke heen.

Ik wil nog even terug naar de avond dat Dostojevski de Poesjkin-rede uitsprak. Hij heeft toen twee keer een gedicht voorgedragen. Mensen die destijds aanwezig waren, schreven het op. Zij hoorden die breekbare, kwetsbare man in die veel te grote jas - hij leek wel een levend lijk, zei men, zo bleek, krachteloos en kuchend als hij daar stond - met een aanvallig fluisterende stem een gedicht van Poesjkin voordragen. Een prachtig gedicht. Poesjkin heeft als schrijver een heel andere toon dan Dostojevski of Tolstoj, het lijkt alsof hij helemaal niet zwaar op de hand is. Hij schrijft over Europese en Russische cultuur, over feesten en pret, over de winter met pannenkoeken en *glühwein*, hij verhaalt over liefdesaffaires en anekdotes, en dat alles op een hartverwarmende manier. Als je Poesjkin leest, kom je alle aspecten van het leven tegen, maar heel anders dan bij Dostojevski. Aan de oorsprong van Poesjkins lichtvoetigheid ligt echter iets anders, iets wat Dostojevski herkende. Dat andere is te vinden in het gedicht '*De profeet*', het gedicht dat Dostojevski die avond twee keer uit zijn hoofd citeerde. De mensen die erbij waren zagen de stamelende schrijver tijdens het

declameren gaandeweg één en al ziel worden, met een passie en een kracht die men niet in hem vermoedde. Het laat zien hoeveel het gedicht voor hem betekende.

Tussen haakjes, Dostojevski betwijfelde of twee keer twee vier is. In zijn eerste, felle roman "*Herinneringen uit het souterrain*" gaat hij vreselijk tekeer tegen de muur van de evidenties, de muur van zekerheden. Dat is *de muur zonder poorten* die ook in zen zo'n grote rol speelt. Dostojevski zegt dat hij de muur die ons alle psychologische- en natuurwetten voorhouden niet accepteert en dan vooral niet het "twee keer twee is vier". Hij zei: voor mijn part is twee keer twee vijf, of negen of weet ik wat. Dacht Dostojevski nou werkelijk dat twee keer twee vijf is? Nee. Toen ik één van mijn eerste boeken schreef, heb ik zijn brieven gelezen en die waren eerder om van af te knappen dan om er iets van op te steken, want ze gaan grotendeels over financiën - en hij was verschrikkelijk op de centen. Hij wist heel goed dat twee keer twee vier is en had er op rekenkundig vlak geen enkele twijfel over. Maar tegelijkertijd ageert hij dus tegen wetmatigheden, omdat het gaat om de ontdekking van een andere ruimte waarin gewone waarheden niet meer opgaan.

Hij deed dat bijvoorbeeld ook in *Legende van de Grootinquisiteur*, het verhaal waarin Christus opnieuw op aarde verschijnt in het vijftiende eeuwse Spanje. Christus wordt daar door de katholieke clerus gevangen genomen, ter dood veroordeeld en komt op de brandstapel. Dan is er een laatste gesprek, waarin de Grootinquisiteur iets heel indrukwekkends zegt: jij hebt de mensen willen uitdagen om die onmogelijke stap te doen, de stap vanuit het hart en voorbij alle plaatjes, voorbij alle twee keer twee is vier.

Of voorbij alle 'drie keer drie is negen, ieder zingt zijn eigen lied'... Was het maar waar trouwens, want niemand zingt zijn eigen lied, we zingen allemaal het liedje van de wetenschap. Dostojevski daagt ons uit om de tong uit te steken tegen al die muren, tegen alles wat zegt: buig nou maar, hier is geen oplossing, geen uitweg.

In dit verband wil ik ook Nagarjuna noemen. Men zegt wel dat Nagarjuna na de Boeddha de belangrijkste figuur is in het boeddhisme. Eigenlijk had ik mijn verhaal vandaag willen beginnen met een stevige uitspraak van hem. Houdt u zich nu dan maar even vast: "Het boeddhisme is in zijn geheel gegrondvest op de acceptatie, op de vaste zekerheid van twee waarheden". Twee waarheden. Twee. De één in absolute, diepste mystieke zin: twee keer twee is vijf, twee keer twee is het universum, twee keer twee dat zijn jij en ik. En op hetzelfde moment is er de evidente waarheid van de wereld. Die waarheid bestaat uit: twee keer twee is gewoon vier, een boom is gewoon een boom.

Het blijft stamelen. Maar Nagarjuna zegt dat als wij één van de twee waarheden uit het oog verliezen, we de mist ingaan. Religie - u mag zelfs het woord vergeten - is de ontdekking dat er méér is dan alles wat we denken te kennen over onszelf, méér dan alles wat we in kaart kunnen brengen. Het is de ontdekking dat het *weer stroomt*, dat het *leeft*, dat we *wakker worden*, dat het *licht wordt als het donker is*, dat een *nieuw hart in mij geschapen wordt* of hoe je het diepe innerlijk veranderen ook noemt.

Het is nooit onder woorden te brengen en toch wordt het onophoudelijk verwoord, en stolt het vervolgens onherroepelijk.

Er is een beroemd beeld van de Boeddha die de aarde aanraakt. Let u er maar eens op. Boeddha wordt afgebeeld in allerlei houdingen en één ervan is dat hij de aarde aanraakt. Hij roept de aarde als het ware tot getuige en zegt: "Ik blijf hier". Zoals ook Dostojevski deed, waarvan Hisamatsu zei: als iemand het wezen van het zenboeddhisme uitdrukt in een totaal eigen, unieke taal, dan is hij het.

Dostojevski bevestigt de diepste religieuze waarheid heel authentiek, door te verwoorden dat het hier, op deze plek, in de modder, met de moeite en de pijn, met de muren, de impasses en de eenzaamheid, gedáán moet worden. Tot twee keer toe, in verschillende werken, kun je bij Dostojevski zo'n zelfde getuigenis als van de Boeddha vinden. In *De Gebroeders Karamazov* laat Dostojevski Dimitri iets zeggen tegen zijn broer, woorden die zijn gebaseerd op een uitspraak van Schiller. Een prachtige tekst. "Opdat de mens zich zou kunnen verheffen uit al zijn ellende, verbond hij zich onlosmakelijk, onvoorwaardelijk met moeder

aarde"... Dat is nogal wat! Dimitri zegt erbij: Aljosja, ik weet niet eens hoe ik het moet doen. Wat moet ik doen? Moet ik de borsten van de aarde openrijten, een kuil graven en daarin gaan zitten? Hoe moet ik dat doen? Het is een soms onmogelijke vraag.

Hetzelfde gebeurt later met Aljosja op het meest wanhopige punt in zijn leven, als alles in stukken valt. Het is de enige keer dat Dostojevski – je mag daar nooit teveel over praten, over die dingen moet je je mond houden – laat zien hoe het onverwoordbare hém geraakt heeft. "Iemand heeft mijn ziel bezocht in dat uur", laat Dostojevski "met een onwankelbaar geloof in zijn eigen woorden" Aljosja later zeggen over deze gebeurtenis. Vader Karamazov wordt op een nacht vermoord door zijn zoon Dimitri. Er was een ruzie om een vrouw en Aljosja gaat uitgerekend in diezelfde nacht ook naar haar. Daarna keert Aljosja terug naar het klooster, waar de eerder die dag overleden *starets* Zosima ligt opgebaard. Naast de kist gezeten krijgt hij een droom, waarin de geliefde *starets* zegt dat Aljosja's taak in de wereld ligt. Aljosja gaat dan in de donkere nacht naar buiten. Hij wordt vervuld van verrukking over de roerloze stilte, waarin het aardse mysterie lijkt te raken aan het mysterie van de sterrenhemel. Het was alsof "de draden van de ontelbare werelden Gods" in zijn ziel samenkwamen. Hij knielt, alleen onder de immense hemelkoepel, en hij raakt de aarde aan. Hij doordrenkt de aarde met zijn tranen en hij zweert haar voor eeuwig trouw te blijven, om nooit te ontsnappen.

Dat is de eed van de Bodhisattva, de gelofte van Kuan Yin. Het is wat Hisamatsu uitdrukt, en het zijn de twee waarheden van Nagarjuna. Vergeet nooit dat het hier, temidden van alles wat 'werelds' is, gebeurt. En dat in elke religie er altijd het gevaar is van ontsnappen. In alles wat maar raakt aan wat onverwoordbaar is bestaat dat gevaar, want we verwoorden het tóch en dan ontwikkelt zich een soort werkelijkheid 'boven en buiten'.

Dostojevski, Nagarjuna, Hisamatsu en de Boeddha willen maar één ding: ons wakker houden.

Mijn pleegmoeder, van wie ik zóveel heb geleerd, drukte het op haar manier uit. Ze was wat we noemen een Indisch meisje; in sommige kringen blijf je een Indisch meisje, ook als je al tachtig bent. Ze zei altijd: jongske, laat het leven nooit een kabbelend beekje worden. Het gaat om de toppen én de dalen, allebei. De toppen zijn genade, dat komt vanzelf. Maar de dalen zijn het belangrijkste, want die zijn het vruchtbaarste... Ik twijfelde vaak en vertelde haar dat ik weet had van heel veel donkere dingen en me afvroeg waar die goed voor waren. Juist dat jongske, juist wat tussen mensen gebeurt zijn de dalen: pijn, kortsluiting, eenzaamheid, onbegrip. Zij wist hoe moeilijk het was. Wij ontdekken allemaal, juist aan de mensen die ons het meest na zijn, hoe moeilijk het is en hoe diep onze voorkeuren en afkeren zijn. Ja, de ene waarheid is: "Hoe talloos de levende wezens ook zijn.....". Dat is voorbij alle onderscheid, voorbij het laatste oordeel. Maar tegelijkertijd is het: ik sta hier, middenin dit leven met alles wat het aan impasses, poortloze poorten en botsingen met zich meebrengt. Vergeet dan de woorden van mijn pleegmoeder niet: "Jongske, dat is het rijkste wat er is. Daar groeien we van". Ik ben daar dankbaar voor.

Kalil Gibran – vergeef me dat ik altijd maar weer met literatuur op de proppen kom, dat is mijn afwijking - schrijft ergens: "Zou de moeder van Judas minder van haar kind hebben gehouden dan Maria, de moeder van Jezus, van haar zoon hield?" Al geeft iedereen, het hele universum inclusief de mensheid en God, iemand op, laat ons dat niet doen...! Dát drukken wij uit met het uitspreken en beoefenen van de eerste gelofte.

*Deze tekst werd samengesteld uit toespraken
dd. 07.07.08, 07.05.09, 19.11.10 en 28.01.11*

DON'T KNOW

- loskomen uit het web van het denken

*Tegenstrijdigheden in de Identiteit van Veelheid en Eenheid (Tsóu-Fung-Ch'i of Sandokai);
hooggeleerde non-fictie; oorzaak en gevolg; oordelen; thuiskomen langs ongeziene wegen*

Over de sutra *De Identiteit van Veelheid en Eenheid* - de *Tsóu-Fung-Ch'i* of *Sandokai* - is veel gediscussieerd, ook binnen de zen. Er is van de tekst wel gezegd dat het Taoïsme zou zijn, dat daarmee een andere weg beschreven is dan de boeddhistische; het is een andere uiting. In de eerste regel wordt gezegd dat de wijsheid van 'de barbaar' - bedoeld wordt Bodhidharma – "op intieme wijze" werd doorgegeven. Dat verwijst naar de *liberating intimacy*¹ waar ik eerder al eens over sprak. De wijsheid werd niet doorgegeven als een soort regel, een voorschrift of een handleiding voor de weg. Er zijn geen richtingswijzers die zeggen: als je dit doet, kom je daar uit. Meerdere teksten in de zentraditie zeggen zelfs ronduit: kijk uit voor de weg. De Hart-sutra zegt bijvoorbeeld: geen weg, geen bereiken, geen niet-bereiken, geen inzicht. En ook Rinzai waarschuwt: volgers van de weg!, pas op voor mensen die met u spreken over de weg, loop mijlen ver van hen vandaan, want u raakt verward.... We moeten dat dus altijd een beetje in gedachten houden.

In de *Identiteit* wordt ook gezegd dat oorzaak en gevolg uit de zelfde bron komen. Dat is moeilijk om te beseffen. We hebben altijd het idee dat als er iets gebeurt, het een oorzaak heeft. Of dat als je iets doet, er een gevolg zal zijn. Ik ga zitten in meditatie, dat is een begin, een oorzaak. Daar moet vervolgens iets uitrollen: verlichting, ontwaken of goed moreel gedrag. Nee dus, oorzaak en gevolg komen voort uit dezelfde bron. In die regel zit de waarschuwing aan de Boeddha verpakt, de stem van Mara die tegen hem zegt: begin er niet aan, je hebt het nog niet uitgesproken of het is voor je toehoorder toch weer bekend terrein. Het wordt begrepen, het wordt doorgegeven en ingepast, er ontstaan hiërarchieën, rituelen, commentaren, boeken, enzovoorts. Dit gebeurt telkens opnieuw en niet alleen in een boeddhistische of christelijke traditie. Hoe je ook gevormd bent en wat je achtergrond ook is, je moet telkens weer loskomen uit het web van het denken, steeds opnieuw.

In Japan zijn er twee soorten kloosters: *Rinzai* en *Soto*. In de Rinzai-kloosters wordt met *koan* gewerkt. Een koan is een soort van onmogelijke vraag. Je moet tijdens gesprekken met de leraar over die vraag laten zien dat je elke neiging om de vraag rationeel te beantwoorden doorbreekt, van binnenuit.

Bij één van de Rinzai-kloosters kwam ooit een hoogleraar filosofie uit Amerika aan. Hij had veel gestudeerd en een zekere status opgebouwd. Hij ging vooral voor sightseeing naar Japan, maar had natuurlijk van al die kloosters gehoord, en omdat hij er toch was, wilde hij ook een maand in een klooster doorbrengen. Nu was het vroeger gebruikelijk dat als je een maand naar een klooster ging, je moest laten zien dat het je menens was. Dus bij aankomst kreeg je zo'n onmogelijke vraag, een koan. Als je het antwoord niet wist, werd je zonder pardon buiten gezet. In de portiersloge kreeg je een bord soep en een matje om te slapen en dan mocht je de volgende ochtend laten merken dat het je ernst was; je klopte dan nog een keer aan. Goed, onze hoogleraar klopt aan bij het klooster, waar al flink wat Amerikanen – ook als monnik - aan het mediteren zijn. De bedoeling is dat de poortmonnik aan degene die naar binnen wil de onmogelijke vraag stelt. Dus de hoogleraar stelt zichzelf voor: *I'm a professor from the United States and I want to stay some time in your monastery. Yes, yes,* zegt de poortmonnik – in dit geval ook een Amerikaan - en stelt hem de onmogelijke vraag. De hooggeleerde is een beetje beduusd en beantwoordt de vraag. Want al had hij nooit gemediteerd, hij had wel wat boeken gelezen over boeddhisme. Het antwoord blijkt goed te zijn. Hij wordt binnen gelaten en ze drinken samen een kop thee. De poortmonnik is verrast en onder de indruk en hij kan het niet laten om te vragen: heb je echt nooit gemediteerd, met

¹ bevrijdende intimiteit: zie andere teksten van Ton Lathouwers, met name transcript over 'verlangen'

een leraar en zo? Nee, nee. Hoe wist je dan meteen het goede antwoord op de koan, dat maak ik niet zo vaak mee; hoe wist je dat, waar komt dat bij jou vandaan? Nou, zegt de hoogleraar, ik kwam het tegen in de boeken van Suzuki. Vervolgens zegt hij: mag ik ook iets vragen? Hoe wist jij eigenlijk dat dit echt het goede antwoord was? Ja, zegt die ander, ook uit de boeken van Suzuki.

Het is een gek, maar waar gebeurd verhaal en het lijkt een beetje op wat ik meemaakte in het eerste zenklooster waar ik kwam. Maar het is juist Suzuki die ergens in zijn boeken duidelijk maakt dat dit de valkuil is van iedereen. Iedereen heeft de neiging om te denken dat je het met kennis en inzicht van anderen - uit een overgeleverde traditie, uit boeken - kunt ontdekken. Zo gaat het dus niet.

Zo'n zelfde verhaal kennen we over een katholieke hoogleraar, ook al uit Amerika. Hij was goed op de hoogte en wist vooral veel van de mystiek. Deze man ging naar de berg Athos, want hij wilde het Jezusgebed leren. Hij had gelezen over de traditie van het stil worden, het zitten, en de betekenis van het Jezusgebed. Het lijkt alles bij elkaar een beetje op zenmeditatie, maar dan met een christelijke achtergrond. De professor had er zelfs publicaties aan gewijd, maar hij was nooit op de berg Athos geweest. Toen hij daar aankwam vroeg hij: is er een monnik die dit al heel lang doet? Ja, er was een oude monnik die in een kluis op de berg zat. De prof gaat erop af en als hij bij de monnik aankomt, stelt hij zich voor en legt uit wat hij komt doen. De oude monnik knikt en zegt: drink eerst maar een kop thee. Ja, maar ik zou heel graag dat Jezusgebed.... Ja, ja, zegt de monnik, laten we nog een kopje thee drinken. Er wordt over van alles gebabbeld en na een uurtje zegt de prof: ik heb dat en dat gelezen over die en die visie op het Jezusgebed, maar er is ook een heel andere, erg interessante kijk op. Ja, ja, zegt de monnik, weet je wat, we gaan een stukje wandelen. Na anderhalf uur kwamen ze onder aan de berg bij de zee en de monnik zei: ga maar zitten. Ah, dacht de prof, nu zal hij het eindelijk gaan vertellen. Ruik je het water, hoor je de golven, vroeg de monnik. Ja-a, maar hoe zit het nou met het Jezusgebed? Kom, wieg nou maar mee met de golven. Hij, professor doctor Huppelepup, meebewegen met de golven, nee dat was écht.... Nou ja, misschien duurt dit vijf minuten, dacht hij, en hij begon mee te bewegen. De volgende dag ging het weer zo en vervolgens kon de hooggeleerde twee weken lang niets anders doen dan zitten langs de vloedlijn en meebewegen. Ja, maar ik wilde nog wel een stap verder gaan, zei hij. O, dat is goed, zei de monnik, dan zullen we iets hogerop in het gras gaan zitten...

Aan het eind van de maand had de monnik op Athos één wijsheid voor de professor: niemand kan het je vertellen, jij moet het ontdekken. Maar eerst moet je heel stil worden en afkicken van alle plaatjes.

Ik vertelde vaker over Sjestov, een auteur die niet iedereen aanspreekt, maar die mij overtuigt omdat hij zo authentiek is. Het eerste wat ik van hem las, is precies wat ik probeer te vertellen met deze twee verhalen. Ik was net afgestudeerd in de Slavistiek en vond een boek met 'Sjestov' erop. Ik dacht: dat is een Rus, laat ik het maar kopen. Ik wist niet dat het me zoveel zou doen. Er zijn mensen die hem op het eerste zicht niet erg zien zitten. Ik ken iemand die het boek van Sjestov op mijn aanraden aanschafte, maar het werd daarna op mijn bureau gesmeten met de opmerking dat hij er niets mee kon. Die persoon kwam daar later overigens wel op terug, maar goed.

Ik kom uit de christelijke traditie, ik ben opgevoed door Jezuieten. Streng opgevoed, met echt veel religieuze angst, met schuldgevoel, zonde, mislukking - en vooral met veel theologische zekerheden. Ik ben gaan zoeken en lezen, want ik dacht er met veel lezen achter te komen. En opeens was er Sjestov...

Deze joodse schrijver met een atheïstische opvoeding, die bij toeval het Evangelie en de Psalmen leest, en die ooit wat de Boeddha noemt een ommekeer meemaakt - een *revolution of the fundamentals* in zijn innerlijk -, kende alle angsten zoals die worden opgesomd in de Hart-sutra. Hij vertelt één keer over die 'revolutie', in een na zijn dood gevonden dagboek. Sjestov is dus ook een Rus en u kunt zich misschien voorstellen met hoeveel vuur hij die gebeurtenis beschrijft. Hij schrijft, naar aanleiding van zijn ervaringen, onder andere over

Psalm 22: Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij me verlaten? God staat voor alle zekerheden die hij tot dan toe had. Alle emotionele zekerheden, alle verstandelijke zekerheden: alles glipt onder zijn handen vandaan. Het was heel pijnlijk; hij had het gevoel dat alles verloren was, dat er niets meer over was. En daar begint het, zegt hij, met een scheppen uit het niets. Sjestov zegt - ook als hij andere auteurs, als Plotinus, letterlijk citeert - dat elke keer als wij naderen tot hetgeen wij niet in woorden kunnen pakken, wat niet uitgedrukt kan worden, geen vorm heeft en niets lijkt, ons hart terugdeinst. Ons hart deinst dan terug omdat het lijkt alsof we staan voor het niets... En toch!

Er zijn regels van Sjestov waar ik in het begin niets mee kon, maar waarvan ik wel ergens voelde dat het waar was. Het zijn regels waar ik dankbaar voor ben. Hij zegt: het lijkt of alles geëindigd is en inderdaad, alles is geëindigd. Het lijkt of alles wat waardevol is, alles wat je diep raakt en waar je hart naar uit gaat, verloren gaat, en inderdaad, het is verlies. Maar tegelijkertijd begint er iets totaal nieuws, waardoor het niet verloren is. Dat is zó tegenstrijdig... In het Evangelie staat ook dat je moet verliezen om jezelf te vinden. Soms moet je dingen die je heel dierbaar zijn verliezen. Soms denk je: dit kan niet, dit mag niet - en toch gebeurt er dan wat Sjestov benoemt als het raken aan het wonder van het oerbegin. Het 'scheppen uit het niets' begint daar. Dat is natuurlijk stamelen van Sjestov en bij hem is het heel dramatisch gestamel. Als het dramatisch is, kan het verduidelijkend werken, maar het hoeft niet op die manier te gebeuren.

In de *Identiteit* wordt ook gesproken over de weg die geen zuidelijke of noordelijke leraars kent. Wie zijn dat dan? Wel, de ene richting stelde dat het geleidelijk gebeurt, zonder bijzondere ervaringen. De andere richting benadrukt meer dat je botst op een muur en er geen raad mee weet, maar dat dat kan veranderen.

Neem het allemaal maar met een korreltje zout en weet dat er over elke tekst - hoe heilig ook - onophoudelijk is gediscussieerd. Er waren altijd mensen binnen de traditie die zeiden: dat klopt niet. Dat werd zelfs gezegd over de Hart-sutra, die toch zo boven alles verheven lijkt te zijn. "Hier is vorm Leegte, Leegte vorm, is vorm niet gescheiden van de Leegte, Leegte niet gescheiden van de vorm. Al wat vorm uitdrukt is Leegte, al wat Leegte is heeft vorm". Wij kunnen daar met ons gevoel nauwelijks bij, maar de tekst ontstond in een tijd dat iedereen permanent deze vorm van uitdrukken hanteerde om iets van het Boeddhisme duidelijk te maken. Men probeerde te formuleren: kijk uit, het hogere ligt niet "dáár". De leegte is niet boven en niet beneden, is niet het armzalige gedoe met vorm; het is Eén. En dan krijgen we Dogen, die zegt: er klopt niets van die Hart-sutra. Leegte is wel degelijk ook leegte en vorm is ook vorm; we moeten een stap verder gaan dan de Hart-sutra.

Geen enkele tekst is heilig. Misschien is het zo dat iedere tekst, of één enkele regel ervan, soms even iets wakker kan maken.

Voor mij is misschien wel het meest levend hoe de Koreaanse meester, die zo slecht Engels sprak dat ik alles heb onthouden, het zei: *Don't know, only go straight. Don't know mind*. En als je dan zei: maar ik zit hier toch echt met een groot probleem, was het: *Put it all down... I think, I feel..., don't make I, my, me, I like...! Stop your likes and dislikes, don't make opposite*- en dat was het zo ongeveer. Het Koreaanse klooster had ook een bakkerij waar allerlei taartjes en hapjes verkocht werden en die hadden namen als *don't know-taartjes* of *only go straight-wafels*. De meester was een man met humor. Ik was zes maanden in dat klooster en maakte ooit mee dat iemand tegen hem zei: *"I like the zen, but I have to tell I'm a deeply believing Christian and to me Jesus Christ is everything"*. Waarop de meester zei: *"Oh? Yes? Ah, thank you very much, I am so happy to hear. Begin there"*. En een ander zei eens: *"I hate all religion, I hate the Buddha, all this crazy religious crap, I spit on it"*. *"Oh, I'm so glad to hear, thank you very much. Begin there"*. Dat is mooi: je kunt overal beginnen.

Nog even terug naar de tegenstellingen. Er staat in de *Identiteit* dat donker en licht bij elkaar horen, maar dat in het donker ook het licht is, zoals in het licht het donker. De schrijver van de *Identiteit* bedoelt daarmee dat in het donker licht is, zoals Johannes van het

Kruis zei dat het donker hem licht genoeg was. Dat was een diepe ontdekking, waar hij geen andere woorden voor had. Zonder grond en toch gedragen, dat is ook zo'n uitdrukking. We hebben allemaal een voorkeur voor licht - dat denken we toch. Licht is een van de prachtigste symbolen: dat het licht worde.... Maar iemand als Rilke schrijft in zijn gedichten dat hij zich meer thuis voelt in het donker: "*Oh Dunkelheit, aus der ich stamme...*". Ik weet niet of u het kunt aanvoelen, maar soms kan licht zó ontluisterend zijn. Sartre noemde het de vervloekte helderheid waarin alles schrijnend duidelijk wordt. 's Nachts wordt dat bedekt, wordt het uitgewist. De nacht heeft iets heel ontroerends. De schrijver van de *Identiteit* zegt: idealiseer het donker niet, idealiseer het licht niet.

Er staat in de tekst opeens - en dringend - ook: oordeel niet. Het oordelen speelt ons altijd parten, we doen het voortdurend en over alles. Als we iets of iemand voor het eerst zien of als we een boek lezen - bij eerste confrontaties - hebben we bijna onmiddellijk een oordeel. Het is een tweede natuur; het zit in onze genen. En tóch moet je daar doorheen: oordeel niet! In sommige Chinese variaties van de *Identiteit* staat het duidelijk, vertaald dan in Engelse teksten - er zijn acht of negen vertalingen - *don't set up your own standards*. Hanteer niet je eigen maatstaven, want dan wordt alles klein. Voor je het weet stolt alles wat je in dat particuliere coördinatenstelsel stopt. We kunnen dat allemaal aanvoelen, zodra je iets uitspreekt wordt het vastgelegd; stolt en versteent het.

Dat is precies wat Hisamatsu bedoelt als hij verwijst naar het bijbelverhaal van Genesis over het eten van de Boom van Kennis. Het is de boom des doods, zegt hij, die boom is een soort waarschuwing. Het gaat er niet om dat we niet mogen denken of geen kennis mogen hebben, maar als het hele leven gevangen, gegrepen wordt in begrippen, dan missen wij het meest levende. Daarom is die waarschuwing zo belangrijk: oordeel niet.

In Amsterdam heb ik ooit les gehad van de schaakkampioen Max Euwe. Hij gaf wiskunde én theologie. Hij vertelde ons dat in het Evangelie staat: oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordt. Dat klinkt naar en een beetje kinderachtig: als jij iemand oordeelt, zal ik jou ook te grazen nemen. Maar dat staat er niet, zei Euwe, want in het Grieks staat iets wat letterlijk vertaald betekent: opdat gij uzelf niet oordeelt. Als ik alles om mij heen probeer te vangen in begrippen, zekerheden en oordelen - dit is donker en dat is licht, dit is goed en dat niet - dan versteent mijn wereld. En daarmee oordeel ik over mijzelf. Daarom eindigt de *Identiteit* vanuit dat niet-oordelen met 'de weg'. De tekst zegt dat je zelfs niet hoeft te weten hoe die weg er uit ziet. "Als je de weg niet ziet, zie je die ook niet als je hem gaat". Je hoeft het niet te zien. Dat is ook wat Rinzai zegt.

Ja, terugkijkend kun je misschien zeggen dat je een paar passen gemaakt hebt. Maar als je vooruit kijkt, geldt wat Hisamatsu zegt: ga staan waar geen plek is om te gaan staan. We weten het niet. En als we het toch willen of denken te weten, dan rijdt het bestaan zelf ons wel in de wielen. Wij wéten het niet en dat is heel bevrijdend: "Dan zie je die ook niet als je hem gaat". Want wij gaan hem, allemaal. Waar we ook staan, wat we ook doen: we gaan die weg. Maar als je de bron verliest, zie je alleen nog maar spoken. Ook daar wordt naar verwezen, naar de waandenkbeelden. Naar *likes* en *dislikes* en *opposites*, zoals de Koreaanse meester zei. Daarin kun je verstrikt raken, maar in feite kun je niet van de weg afraken.

Tot slot zal ik daar een mooi voorbeeld van geven, 't mooiste voorbeeld wat ik ken uit de moderne techniek. Ik maakte het zelf mee, toen ik met iemand meereed en erachter kwam wat een TomTom is. Ik weet niet meer waar we naar toe gingen, maar de TomTom gaf een bepaalde richting aan en ik wist een veel kortere weg, dus ik corrigeerde het apparaat. En later zei ik nog een keer: nee, nee, niet linksaf, we moeten hier doorrijden. Ik ben de hele weg, tot het einde toe, blijven zeuren. Maar wat ik zei klopte van geen kanten, ik was gewoon eigenwijs. Het apparaat zei op z'n Vlaams steeds heel lief: als je kunt, keer om - maar wij bleven dus op mijn aangeven doorrijden. Hoe ver ik ook van huis raakte omdat ik de aanwijzingen steeds maar negeerde en blééf roepen dat het fout was en we gewoon verder moesten rijden, de TomTom bleef steeds maar geduldig zeggen: toe maar jongen, nu

de eerste weg links, bij de rotonde de tweede rechts, enzovoorts. Op het einde kwamen we precies uit waar we moesten zijn. Dát vind ik nou precies zoals het bestaan is: je kunt er niet uitvallen, al verdwaal je compleet. Het mooie van een TomTom is dat je thuis wordt gebracht over wegen die je misschien helemaal niet wilt gaan.

In *Meer dan een mens kan doen* staat het verhaal van de zwarte schrijfster Ntozake Shange. Jaren geleden, toen ik het op een sombere, regenachtige dag in San Francisco niet meer 'zag', keek ik uit het raam van de tram en zag een poster hangen. Er stond een regenboog op en de tekst: *For coloured girls who have considered suicide, when the rainbow is enough*. Ik ben gaan zoeken en vond het boek van Shange. Tussen al haar prachtige teksten vond ik een regel die me hetzelfde leerde als de TomTom. Aan het einde van haar weg schreef Shange: *You are the answer to my prayers, but you are not at all what I prayed for my whole life*. Jij was totaal niet wat ik wilde, niet wat ik zocht, maar nu het zo is moet ik zeggen: dit is het antwoord op al mijn gebeden. Goddank.

*Deze tekst werd samengesteld uit toespraken
dd. 10.04.11 en 15.07.11*

VERLANGEN

*Liberating intimacy, ontmoeting, genade, zekerheid van het hart;
AMA Samy, Rilke en Hadewijch*

In ons tijdschrift *Maha Karuna Bericht* heb ik ooit uitgebreid geciteerd uit een boek van AMA Samy waarin hij nadrukkelijk spreekt over 'genade'. Genade is in principe net zo'n glibberig woord als alle andere woorden die gebruikt werden en worden om iets heel wezenlijks uit te drukken. Om te weten hoe glibberig woorden kunnen zijn, hoeft u maar te kijken naar de ontwikkeling die binnen het boeddhisme leidde tot het ontstaan van de Hart-sutra. Vroeg of laat stollen de woorden en gewoonten binnen een traditie en moet het allemaal weer 'opgelost' worden. We hebben echter niets anders dan woorden, zelfs de Boeddha had niets anders, en daar moeten we het dus toch maar mee proberen.

Over genade valt in elk geval te zeggen dat een béetje genade niet bestaat. Een beetje genade betekent dat er een grens is, en waar het ten diepste om gaat is dat er géén grenzen zijn. Genade die een grens heeft, is een soort willekeur: jij past er nog net wel in, maar jij valt er buiten... Hetzelfde geldt voor de liefde of compassie, die door elke religie - en voor mij zeker door het boeddhisme - wordt uitgedrukt. In teksten van Dogen, bijvoorbeeld, komt het woord *muge* - geen grens - vierentwintig keer voor. Dat is precies het grote mededogen waar je, ik zeg het maar met mijn woorden, niet uit kunt vallen.

AMA Samy schrijft in zijn boek ook over verlangen. Hij zegt dat het begrip verlangen, de werkelijkheid van verlangen, behoorlijk in diskrediet is gebracht binnen het boeddhisme. In de traditie van Maha Karuna Ch'an valt dat misschien niet meteen op, omdat in de teksten die wij reciteren verlangen wél voorkomt. Tijdens onze zenretraites klinkt er elke morgen bij het reciteren van de gelofte van Hisamatsu: "het diepe verlangen van de mensheid naar bevrijding van haar ware zelf" - wat dat ook is. Ook in de *Hymne aan de Wijsheid voorbij alle Wijsheid* komt het voor, in dezelfde bewoording als in de *Sutra van Kuan Yin*: "bron van ons eeuwige verlangen en van ons bidden". De bron van ons eeuwige - dat wil zeggen zonder grens, *muge* - verlangen...; prachtig!

Samy stelt dus dat verlangen in diskrediet is gebracht. Ik maakte dat mee toen ik een paar jaar lang regelmatig mediteerde in behoorlijk strenge kloosters in Thailand. Alles wat ook maar iets met verlangen te maken had, werd daar afgewezen. Ik ben blij dat in onze sutra's het diepe verlangen wél wordt uitgedrukt. Ook in de tekst van Shantideva, *Toewijding van de Bodhisattva*, vind je het, zonder dat het uitdrukkelijk genoemd wordt. Het is een verlangen dat alles omvat; het gaat niet alleen om de persoon die het schreef, of om 'mij'. Er wordt in de *Toewijding* gezegd dat het bedoeld is voor alle anderen die in nood zijn, en zo staat het ook in het *Gebed voor alle Noden*. Het *Gebed voor alle Noden* heb ik voor ons een beetje 'Westers' vertaald en geactualiseerd, maar het is een tekst die in Zen- en Cha'nkloosters waar ook ter wereld gezongen wordt. Geen andere tekst in de boeddhistische traditie sluit zo nauw aan bij wat er in de Psalmen en Profetieën over verlangen wordt uitgedrukt. "Dat de tranen worden gedroogd", "dat er geen dood meer zal zijn"- dat is allemaal stamelen, omdat we geen andere woorden hebben.

AMA Samy zegt dat het gaat om het ontdekken van het meest ultieme verlangen. Verlangen kan geblokkeerd zijn of gefixeerd raken, iets waar het boeddhisme - net als elke religie - tegen waarschuwt. Als gezegd wordt "hecht je er niet aan", dan wordt bedoeld: pas op, want het gaat om méér, het is grenzeloos. Geniet ervan, maar fixeer het niet. Het bevrijdende zit 'm erin, dat er méér is dan ons verlangen. Samy noemt bijvoorbeeld ultieme schoonheid, ultieme waarheid, ultieme werkelijkheid - net als in de tekst van Shantideva.

Iets waar nooit over wordt gesproken als ultiem, maar voor mij juist ultiem belangrijk is, is *ontmoeting*. Ultieme ontmoeting is, net als ultieme schoonheid, niet goed voorstelbaar. Met begrippen als schoonheid, waarheid enzovoort kan ik sowieso niet zoveel. Een ontmoeting is intiemer, het is dichterbij. Het mooiste in het leven is muziek, zeggen sommige mensen;

moge dus de hele hemel bestaan uit muziek. Prima, maar voor mij is het altijd nog een tekort. Of het 'boeddhistisch' is weet ik niet, maar het diepste verlangen is méér. Ik kan het niet invullen, zoals ik ook niet kan invullen wat absolute waarheid is. In de grond verlangen wij allemaal grenzeloos naar het goede, het schone, het ware, maar de essentie van het verlangen raakt vertekend en geblokkeerd. Het is als in een rivier die langzaam dichtslibt en weer moet gaan stromen; het gaat om verder, dieper en groter.

In de Chinese cha'n bestaat een uitdrukking die in veel geschriften voorkomt, maar hier niet zo bekend is: *liberating intimacy*, zoals ook de titel is van een boek². Een prachtige uitdrukking, en het boek is ook prachtig. De uitdrukking *liberating intimacy* heb ik in mijn traditie vaak gehoord. Daarmee wordt méér weergegeven dan het ware, het goede, het schone. Het gaat erom dat het allereerst bevrijdend is, dus grenzeloos, én intiem. Om het met mijn woorden te zeggen - en zo staat het meen ik ook in een Psalm of een tekst in het Oude Testament - : meer nabij dan wij onszelf nabij zijn. In zentaal zou je kunnen zeggen: meer ons diepste zelf dan ons ik ons diepste zelf is. Tegelijkertijd is het zó overstijgend dat je niet kunt zeggen dat het buiten of binnen is, of dat het *advaita* - niet-twee, niet-één - is. Stuk voor stuk verwarrende woorden. Toch maar terug naar *liberating intimacy*, de bevrijdende intimiteit.

Ik kan een paar voorbeelden uit de literatuur geven, maar eigenlijk gaat dit over dingen die iedereen uit het eigen leven kent. Iedereen kent de momenten waarop iets wordt ervaren - al is ervaren ook geen goed woord - van wat wordt uitgedrukt met *liberating intimacy*. Je kunt het verwondering noemen, of ontroering.

Het diepe verlangen heet in het boeddhisme *samvega* en *sam* betekent zoveel als 'allemaal', niet langer geïsoleerd maar grenzeloos. Het is een verlangen dat niet voortkomt uit onvrede of ontevredenheid met wat er nu is. Natuurlijk bestaat er verlangen vanuit een soort onrust, een onvrede, een willen (be)grijpen. Maar er is iets dat je kunt ontdekken op het moment dat er vrede is, juist op het moment als er die bevrijdende intimiteit is. Je ontdekt dan dat het leeft en stroomt en dat het diepe verlangen er door wordt opgeroepen. Iemand zei me ooit dat echte schoonheid doet verlangen naar diepere schoonheid. Dat kun je van meer dingen zeggen en voor mij geldt: echte ontmoeting doet verlangen naar diepere ontmoeting.

Van een Japanse zenmeester bestaat een haiku die het ontroerend en voor iedereen herkenbaar uitdrukt:

*Midden in Kyoto
verga ik van verlangen
naar Kyoto*

Kyoto is wat voor een jood Jeruzalem is. Er is geen sprake van ontevredenheid, want degene die dit zegt of voelt, is in Kyoto. Er is ook geen sprake van een soort blindheid, het is niet zo dat hij niet ziet waar hij is. Maar juist omdat hij zo geraakt is door waar hij is, is zijn verlangen nog dieper geworden. En zoals dat eigen is aan leven, beweegt en stroomt dat verlangen. Deze haiku spreekt over bevrijdende intimiteit. Ik kan het niet anders uitleggen.

In de verhalen over de Boeddha duikt dit ook altijd op. Hij heeft negen jaar samen met meditatieleraren en guru's echt van alles geprobeerd. Tot die onmogelijke ommekeer plaatsvindt, dat wonder. Of neem Hisamatsu die, nadat hij met alle religie heeft afgerekend, vanuit de logica en de filosofie zin wil geven aan zijn bestaan. Aan de uiterste grenzen van de wetenschap ontdekt hij dat hij er met al zijn logica niet uitkomt. Hij komt erachter dat de beoefening van logica een schreeuw van zijn hart is om ergens in dóór te dringen. Het is een diep, warm verlangen van zijn hart om.... ja, om wat? Om dat laatste onuitsprekelijke, waarvan we niet kunnen zeggen wat het is.

² *Liberating Intimacy* - Peter D. Hershock; *Suny Series in Chinese Philosophy and Culture*; SunyPress, 1996

Ooit reisde ik van Korea naar Japan en eenmaal daar aangekomen miste ik bijna alle boten en treinen die me naar Kyoto moesten brengen. Het werd twaalf uur 's nachts en opeens bleek er toch nog een trein te gaan. Er was een tussenstuk in de trein, waar je kon overstappen van de ene wagon in de andere. U kent dat wel, van die schuivende, ijzeren platen, bekleed met rafelig leer. Alle zitplaatsen waren bezet en doodmoe heb ik mijn rugzak neergezet op dat tussenstuk en ben gaan zitten. Voor mij betekende die plek - in die omstandigheden - bevrijdende intimiteit. Het was een soort van cel en ook in mijn leven voelde ik me als in een cel. Het beeld van 's nachts in een trein zitten en niet weten waar we heen gaan, heeft me altijd aangesproken; en het besef van niet weten, gezeten in die trein naar Kyoto, gaf me onuitsprekelijke vrede. Het was verlangen en vrede tegelijkertijd. Dat klinkt tegenstrijdig, onze woorden zijn vaak tegenstrijdig. Maar kennen doen we dit allemaal. Soms is er zo'n moment en dan weer heel lang dorheid en dood, kilte en leegte. De momenten zijn nooit 'duurzaam', maar het is of je in het donker naar buiten kijkt en eventjes precies ziet waar je bent. Je bent geraakt en het is alsof je wéét wat het is. De cel blijft voor de rest gewoon bestaan en je blijft gewoon onderweg.

In Moskou ontmoette ik een Russische schrijver en atheïst. De meeste Russische schrijvers waren in die tijd 'gepeperde' atheïsten. Zij deden desondanks pogingen, ook deze auteur, om de *liberating intimacy* uit te drukken. Hij schreef over intimiteit die 'open' maakt, die meer is dan wijzelf zijn. Omdat zijn tekst volgens de toenmalige censuur religieus was, en dus taboe, heeft hij daarna niet meer kunnen publiceren. Hij wist dat hij risico liep met het onderwerp, maar had de moed om het toch te behandelen. Hij schrijft over datgene wat 'tot hartbrekens toe' bekend is. 'Alsof het hart breekt' betekent ook dat het bevrijd wordt van kluisters en pantsers, alsof het opengaat. Bevrijdend en tegelijkertijd al bekend, die tegenstrijdigheid wordt altijd opnieuw gebruikt als mensen er iets over willen stamelen. Misschien is verlangen inderdaad een taboe, niet alleen in het boeddhisme maar ook binnen andere Oosterse stromingen. Voor mij is de 'bron van ons eeuwige verlangen' iets wat me heel diep raakt. Ik blijf het jammer vinden dat in geen enkele boeddhistische tekst - zelfs niet in die van Shantideva, waarin van alles wordt opgesomd - 'ontmoeting' genoemd wordt. Maar *liberating intimacy* in de zin van de voorbeelden die ik hier noem, is óók ontmoeting. En dat er ontmoeting mogelijk is, blijft voor mij het grootste wonder.

Eén van de mooiste gedichten van Rilke kreeg ik lang geleden van een studente die bij mij college volgde en later hoogleraar werd. Ze is intussen al met pensioen, dus reken maar uit hóe lang geleden ik het onder ogen kreeg. Uit het gedicht blijkt dat voor Rilke het 'diepste verlangen' een verlangen naar ontmoeting is, ook in religieuze zin. Wij drukken het uit met de 'Gij' in de *Hymne aan de Wijsheid voorbij alle Wijsheid*, of in de *Sutra van Kuan Yin*. Het hele bestaan is een groot wonder, maar het bestaan is ook een wonder van ontmoeting, op alle vlakken, en daar gaat Rilke's gedicht over. Hij beschrijft een tamelijk vereenzaamde, zichzelf mislukt voelende man. De man heeft niets aan alle mooie verhalen en filosofietjes, aan psychologieën of religieuze teksten uit het verleden. Hij moet het opnieuw ontdekken, het moet voor hem levend worden op een manier zoals het voor niemand anders is. Is dan alles wat ik tot nu gelezen heb alleen maar stof op mijn ziel, vraagt hij zich af. Ja, zegt hij dan, het is stof, want ik moet het opnieuw ontdekken. Op een dag hoort hij een meisje zingen over een 'Jij', een jij voorbij alle beelden die we maken. Voor Rilke was die 'Jij' een vrouw, maar dat is persoonlijk en kan voor iedereen anders zijn.

Het gedicht gaat zo: *Du der ichs nicht sage, dass ich bei Nacht weinend liege....* Jij, aan wie ik niet eens kan zeggen dat ik 's nachts om je lig te huilen... Dit is roepen in de nacht; het roepen van ons allemaal. We schamen ons er misschien voor, want we zijn toch allemaal grote jongens en meisjes... Rilke durft het te zeggen. *Du, deren Wesen mich müde macht wie eine Wiege...* En dan gaat het verder: *Du machst mich allein*, alleen jij maakt mij, *Du einzig kann ich vertauschen* - ik mag je ontrouw zijn, ik mag je beeld inruilen, ik heb een plaatje van je en ik mag het in de prullenbak gooien. *Eine Weile bist du's*, even ben je er, zoals in de trein op weg naar Kyoto. *Dann wieder ist es das Rauschen*, alleen het ruisen van de wind, *oder es ist ein Duft ohne Rest* - een geur van een bloem die geen spoor achter laat.

*Ach, in den Armen hab' ich sie alle verloren - ik heb ze allemaal verloren, Du nur, du wirst immer aufs neue geboren - jij wordt altijd opnieuw geboren. Weil ich niemals dich anhielt - omdat ik je nooit vasthield, halt ich dich fest...*³

Dit is stamelen getuigen van de diepe 'bron van ons eeuwige verlangen'.

Toen ik twaalf was en als misdienaar 'de mis moest dienen', kreeg ik een tekst te horen die ook past in dit verhaal. De priester bij wie ik die mis diende, was jarenlang aalmoezenier in het leger geweest en bij alle gebaren die hij maakte aan het altaar, leek het alsof hij voor een peloton stond en bevelen uitdeelde. Ik zie nog voor me hoe zijn hakken tegen elkaar sloegen als hij zich omdraaide. Hij zat op een dag een boekje te lezen en las me een paar regels voor, van Hadewijch. Hadewijch was een middeleeuwse mystica, die ook maar probeert te stamelen over verlangen. Zij voelde het ooit, voor een enkel moment, en daarna nooit meer. De aalmoezenier schreef toen met een zekere sereniteit de regels van Hadewijch voor me op een briefje, en ik dacht: je doet je toch zo anders voor dan je in wezen bent... Het is belangrijk dat we dit ontdekken, bij anderen en bij onszelf. De regels van Hadewijch luiden:

*Ay, wat ic mijn wee roepe ende claghe
Die minne doe met mi hare behaghe;
Ic wille hare gheven alle mine daghe
Laus et honer.*

De minne doet met mij wat ze wil, wat ik ook roep, klaag of verlang. Laat haar maar doen, laat 't maar gebeuren. Ik geef haar alles wat haar toekomt, alle roem, alle eer - ik vouw voor haar mijn handen...

Dat is aanvaarding, dat is verlangen en een zekerheid van het hart ineen - dat is de stilte, die we nu weer ingaan.

Deze tekst is gebaseerd op de toespraak dd. 09.04.11

³ Du, der ichs nicht sage, dass ich bei nacht
weinend liege,
deren Wesen mich müde macht
wie eine Wiege.
Du, die mir nicht sagt, wenn sie wacht
meinentwille:
wie, wenn wir diese Pracht
ohne zu stillen
in uns erträgen?
Sieh dir die Liebenden an,
Wenn erst das Bekennen began,
Wie bald sie lügen.

Du machst mich allein. Dich einzig kann ich vertauschen.
Eine Weile bist du's, dann wieder is es das Rauschen,
Oder es ist ein Duft ohne Rest.
Ach, in den Armen hab' ich sie alle verloren,
Du nur, du wirst immer wieder geboren:
Weil ich niemals dich anhielt, halt ich dich fest.

Verrijzenis

*Pasen in Oost en West; de Paas-icoon; betekenis van dharani's;
Job; Terborgh; Hilde Burger*

Met Pasen herdenken we hier in het Westen de gebeurtenis die op de zondag van Pasen plaatsvond: de opstanding uit het graf, de verrijzenis van Jezus van Nazareth. In Rusland en de Oosterse kerk staan de avond van Goede Vrijdag en de zaterdag veel meer centraal binnen het paasgebeuren dan in het Westen, en dat wordt duidelijk als je de paas-icoon bekijkt. Deze icoon verbeeldt de nederdaling in de hel door Christus. Hoe dat beeld ooit in de traditie terecht is gekomen weet niemand, al zijn er vermoedens. De nederdaling in de hel komt namelijk voor in een apocrief evangelie en apocrief betekent, een beetje vrij vertaald, 'enigszins verdacht'. De bron van het verhaal mag dan voor sommigen een beetje verdacht zijn, op de lagere school ben ik destijds onderwezen in de Twaalf Artikelen des Geloofs en de 'nederdaling ter helle' maakt daar deel van uit. De gebeurtenis die voorafgaat aan de verrijzenis vindt plaats op de dag die in het Oosten, en hier soms ook wel, Stille Zaterdag wordt genoemd. Het neerdalen in de hel gebeurt dus in stilte – en dat verbindt het met ons zitten in stilte.

Het diepste van het zitten wordt onder andere uitgedrukt in een tekst die we regelmatig zingen, de *Avatamsaka sutra*: "Zonder dit grote hart van liefde en mededogen is de meditatie, hoe verheven die in andere opzichten ook mag zijn, van geen enkele waarde". En dan volgt er een hele litanie: *dit* is de plaats van al degenen die zich verbinden met iedereen, die bereid zijn in het lijden af te dalen, die waarachtige betrokkenheid en inzet tonen, die zo sterk zijn als diamant, enzovoort.

Wat wij zingen is maar een stukje; de oorspronkelijke tekst is ongeveer tien keer zo groot. Het is het verhaal van een boeddhistische monnik in India. Hij loopt zich op zijn eigen authenticiteit, eenzame wegen helemaal stuk. Het is een tragisch relaas van iemand die schreeuwt naar de hemel: ik kán niet meer, ik heb echt alles geprobeerd. Eigenlijk beleeft hij wat Hisamatsu zegt met: als ik geen plek meer heb om te gaan staan, waar ga ik dan staan? Wat ik ook doe het werkt niet, wat kan ik nog doen? En dan gaat de uitgeputte monnik zitten in stilte, want in de stilte gebeurt het. En dan - wie weet wat het hem heeft gekost – verbindt hij zich met alles en iedereen. Hij kan niet anders dan de hele litanie van de Avatamsaka sutra voor alles en iedereen uitspreken, tot aan het einde toe: "diep geworteld in de meditatie, ben ik totaal betrokken bij het helpen van alle wezens, rakend aan de grond der dingen". Voor mij is dit de stilte van paaszaterdag.

Op de paas-icoon zie je een groot zwart gat, een afgrond; een echte hel. Je ziet hoe Christus naar beneden suist, naar het donker toe, en hij pakt onderweg Adam en Eva vast, dus zeg maar de hele mensheid. Een oude Russische monnik, die aan het eind van zijn leven bisschop werd, zei ooit tegen me: "Die paas-icoon was een openbaring voor mij. Het is niet zo dat er éérst de verrijzenis is en dat Christus dan om zich heen kijkt, zo van kan ik links en rechts nog iemand meeplukken, het licht in. Nee, hij daalt eerst af, neemt in die afdaling mensen mee en dan is er de gezamenlijke verrijzenis".

Er is nog een ander prachtig Russisch verhaal, dat teruggaat op boeddhistische bronnen die ik heb gezien. Het gaat ongeveer zo. De Boeddha springt in een afgrond om daar mensen uit te redden en iedereen op de bodem van de afgrond roept: ben je nou belazerd, was dáár gebleven, had een touw gezocht of een laddertje, had hulp gehaald of een helikopter. Nu zitten we allemaal in de puree, terwijl jij onze enige hoop was! En dan zegt de Boeddha: "Nee, *pratitya samutpada*". Voor hem is het sámen, of niet. Dezelfde woorden sprak hij ook uit bij zijn ontwaken, bij zijn ommekeer - het is bijna letterlijk Vlaams -: het pad van samen eruit, hand in hand. Vóór *samutpada* staat er *pratitya* en dat betekent levend, groeiend,

bewegend, niet statisch. Dit heeft op allerlei manieren een uitwerking gekregen, bijvoorbeeld in het *Web van Indra*.

Schrijvers, dichters en mystici hebben in allerlei vormen proberen te stamelen over deze verbondenheid. De Boeddha drukt het kort na zijn ontwaken zo uit: met mij zijn alle wezens verlicht, is heel de werkelijkheid verlicht, verlost, bevrijd in diepste grond. Hij zegt niet: ik ben eruit, ik ben verrezen, nu eens even kijken wat ik voor die arme lui kan doen. Nee, er is iets heel dieps gebeurd waar iedereen bij betrokken is. Nog later, als hij praat over de *paravritti*, die diepe ommekeer, zegt hij '*nirwana is samutpada*'. Verrijzenis is mogelijk omdat er die onvoorwaardelijke solidariteit is, de verbondenheid van niemand willen laten vallen.

Om het terug te brengen tot wat wij hier doen en wat soms zo technisch lijkt: dit zitten in stilte is wachten en waken in de zin zoals Blaise Pascal bedoelde. Hij zegt ergens: Getsemane duurt tot aan het einde der tijden en wij moeten blijven wachten en waken. Op de bodem is er, zoals Hisamatsu het formuleert, het grenzeloze vertrouwen. Grenzeloos is een woord dat in alle boeddhistische teksten voorkomt: *muge*. *Faith* noemt Hisamatsu het. Op de bodem van de twijfel aangekomen niet geloven omdat een ander zegt dat je moet geloven, niet omdat ik hier dingen vertel, niet omdat teksten erover verhalen, maar om het wonder dat verbeeld wordt op de paas-icoon en waar ook de profeet Jesaja op wijst. Jesaja spreekt over de 'lijdende dienaar van Jawhe'. Dat symbool geldt voor ons allemaal op sommige momenten in ons leven, het is niet alleen bedoeld voor Jezus van Nazareth. Soms lijkt het of alles het laatste oordeel is, of je nergens meer uit kunt komen; iedereen kent die momenten.

Het verhaal over het laatste oordeel, over de nederdaling in de hel, maakte me duidelijk dat je trouw kunt blijven aan wat ons diepste oerverlangen is. In mijn eigen woorden: uiteindelijk kán alles goed komen, zál alles goed komen en komt alles goed. Voor iedereen. Ik kan niet eens zeggen hoe of wat, want wat is 'goed komen'?, maar het is grenzeloos. Toen ik dat grenzeloze voor het eerst onder woorden bracht, was mijn formulering: niemand kan eruit vallen. En dát wordt uitgedrukt op die icoon.

Een tamelijk onbekende Nederlandse schrijver, Terborgh, beschreef het Russische Paven in een kort verhaal. Hij schreef prachtig over mensen die absoluut geen 'regulier' geloof hebben, maar de ommekeer meemaakten. Hij maakte het zelf mee en beschrijft het in gewone Nederlandse taal, in bijna al zijn verhalen. Léést u eens iets van hem en dan vooral *Het gezicht van Peñafiël*, of rond het thema van vandaag, *Diaspora*.

Diaspora speelt in de Russische kolonie van Sjanghai. Na de Oktober Revolutie van 1917 zijn veel Russen uitgeweken naar Sjanghai, waar al langer een kleine Russische gemeenschap was. Er is daar een Russisch-orthodox kerkje en in dat kerkje komt een Rus, die door een vriend is uitgenodigd om de Russische paasnacht mee te maken. Hij hoort het gezang, hij ziet de iconen en de rituelen - en hij ergert zich dood. "Dit gebeurt in onze tijd en dit doen wij kinderen aan. Moet je die poppetjes zien achter de iconostase. Poppetje naar binnen, poppetje naar buiten, lichtje aan, lichtje uit, petje op, petje af, belachelijk!" Hij moet er niets van hebben. Maar aan het eind van de dienst duikt in zijn geheugen iets op uit zijn vroegste jeugd; hij herinnert zich de stille ontroering van zijn moeder als ze samen naar de kerk gingen. De man raakt vervolgens in gesprek met de Pope. En opeens - het is niet voor niks dat Terborgh schrijft 'opeens', want het gebeurt niet door er studie van te maken - gaat het voor hem open. Hij luistert met andere oren en een ander hart en hij kijkt met andere ogen. Eindelijk, eindelijk kunnen de tranen komen. En dan krijgt hij een hartinfarct, maar dat is niet meer zo erg. De verrijzenis reikt voorbij alles.

Een andere auteur die indrukwekkend schreef over verrijzenis, over opstanding, is de theologe Hilde Burger. Ze noemt die woorden steeds weer; op sommige pagina's in haar boek komt het wel vier of vijf keer voor. Opstanding heeft te maken met opstaan en soms met opstand. Opstand tegen de bestaande orde: dit is het niet. En wat kan ik doen? Schreeuwen.

Burger spreekt over de verschrikkingen die vermeld worden in de Bijbel, over de ballingschap, de vernietiging, de uitzichtloosheid die soms over het Joodse volk heerste; het verlies van uitzicht en toekomst, van elke hoop. En ze bespreekt het Messiaanse perspectief, waarvan wij niet weten wat de invulling is en waarover we alleen maar kunnen stamelen: er zal geen dood meer zijn en de tranen worden gedroogd... Wát het is kan niemand je vertellen, maar íets in ons kan daarin in leven blijven. Het boek van Hilde Burger heet *Donkere Majesteit - de Bijbel tegendraads gelezen*. En het is een tegendraads boek, ook als het gaat over alle mooie, opgepoetste gevoelens die we hebben over religie, over mystiek, over zen. Het boek is een rauw en schokkend getuigenis en blijft bij de naakte werkelijkheid. Voor de schrijfster is dat een heel moeilijke werkelijkheid. Je voelt aan alles dat deze vrouw in alle opzichten heel erg geworsteld heeft.

Deze Hilde Burger wijst op de opstandingsverhalen in de Bijbel. Bijvoorbeeld op het verhaal van Ezechiël, de profeet uit het Oude Testament voor wie alles duister is geworden en die op een bepaald moment als het ware een stem hoort zeggen: spreek dan toch je diepste verlangen uit. Dúrf het tenminste, durf over je diepste verlangen eerlijk te zijn tegen jezelf. Al klinkt het kinderachtig of sprookjesachtig, al lijkt het op zo maar een fantastisch verhaaltje of een mythe. En dan zegt de profeet: ik wil dat de beenderen opstaan, dat de doden verrijzen. Het verhaal over Ezechiël wordt door Burger gekoppeld aan de opwekking van Lazarus. Eén van de tijden waarin de hoop van het Joodse volk veranderde in inertie, in apathie, in het verlies van het Messiaanse perspectief, zegt zij, is de tijd van de Evangelien. Misschien kent u het verhaal van Lazarus uit het Johannes evangelie, misschien ook niet. Ik zal het kort vertellen. Jezus van Nazareth krijgt te horen dat een heel goede vriend van hem, Lazarus, is overleden. Lazarus is de verbastering van het Hebreeuwse woord *eleazar* dat zoiets als 'God zal uiteindelijk redden' betekent. Maar de nabestaanden, onder anderen Lazarus' zussen Martha en Maria, geloven dat dood dood is, onomkeerbaar. Zij zijn ontroostbaar en weeklagen. Ze doen dat door opstandig te schreeuwen, door te huilen en verwijten te maken aan Jezus: als je op tijd was gekomen, was hij niet gestorven, en eigenlijk eisen zij dat Jezus iets doet. In eerste instantie weigert hij om een mirakel tot stand te brengen, maar om de nabestaanden de zekerheid te tonen dat God zál redden, wekt hij Lazarus dan op uit de dood.

Hilde Burger zegt dat het in dit verhaal niet gaat om het mirakel van de opwekking. Het verhaal speelt zich volgens haar af rond het thema 'geen enkele hoop meer hebben'. En wie getuigen daarvan? Dat is prachtig, elke keer en steeds op een specifieke manier, getuigen vrouwen door te weeklagen. Burger zegt: weeklagen is opstaan. Het is ook opstand, opstand tegen het gegeven dat de dood en het lijden, de wanhoop en de uitzichtloosheid, de eenzaamheid en de impasse het laatste woord hebben. Het is een heel diep 'NEE' zeggen daartegen; nee, dat is niet het laatste woord. En precies dát is het grote wonder wat zich in Bethanië voltrekt; het hoopvolle is wat Jezus daar zegt: "Ik ben de waarheid en het leven".

Burger schetst met het verhaal van de opwekking van Lazarus dus een 'plaatje' dat wij kennen als de afbeelding op de paas-icoon. Links en rechts pakt Jezus de mensen op en er is weer beweging. Heroprichten noemt Burger dit. Door de hele geschiedenis van het Joodse volk heen is er steeds die heroprichting. Het is daden stellen, de apathie en verlamming doorbreken. Vaak door te schreeuwen en te roepen, zoals ook Job deed.

Job is het meest menselijke boek uit de hele Bijbel, zegt Kierkegaard. Het is Burgers sleutelboek. Ze haalt Job aan in verband met Auschwitz, zoals ze ook Elie Wiesel aanhaalt en zijn schreeuwen tegen Auschwitz.

Soms kun je niets anders dan alleen maar in stilte zitten en dat is dan zó waardevol. Het ligt vlak bij elkaar, zitten in stilte of schreeuwen als Job. Denk aan de woorden van Kierkegaard, die zegt: naarmate mijn gebed inniger en vuriger werd, hád ik niet eens meer iets om over te schreeuwen. Maar tegen Job zegt Kierkegaard: schreeuw maar, ik sluit me bij je aan, ga maar tekeer. De muren van Jericho zullen omvallen door het bazuingeschal van ons roepen. Want het is geen machteloos roepen en het zijn geen machteloze tranen. Het roepen en de tranen zetten iets in beweging, ze creëren beweging.

Misschien lijkt dit alles ver af te staan van het boeddhisme of de zen. Ik denk dat dat een vergissing is, want ik herinner me het volgende mooie verhaal. Een oude Chinese zenmeester kreeg bezoek. Ik weet niet meer van wie, of het nou een Japanse of een Chinese zenmeester was. De bezoekende zenmeester was in elk geval helemaal klaar met de koan en zo, en hij was wijd en zijd beroemd geworden. Hij bezocht de Chinese meester met de gedachte: ik ga toch eens een keer naar die oude man, misschien kan hij mij nog iets vertellen - al denk ik eigenlijk van niet, want ik heb tenslotte alles opgelost. Min of meer uit beleefdheid dus vroeg hij: tja, heeft u misschien een laatste goede raad voor mij. Ja, zeker, antwoordde de oude meester. Wat dan? Tranen..., tranen!

We komen het ook tegen in de *Dharani van de Grote Mededogende*. *Dharani* staat er, niet: *sutra*. Teksten die in de traditie van het boeddhisme *dharani* heten zijn teksten die anders van toon zijn dan bijvoorbeeld de Hartsutra, met: "Toen de Bodhisattva die aan alle noodkreten gehoor geeft...". Dat hoort er óók bij, maar soms zijn er teksten die werkelijk een 'roepen' zijn, en dat zijn de *dharani's*. De letterlijke betekenis van *dharani* hangt samen met ons woord 'dragen'. Het zijn teksten die van binnenuit komen en die ons dragen; ze worden niet door ons geschreven. En één van de mooiste is de *Dharani van de Grote Mededogende*, die in alle *mahayanakloosters* wordt gereciteerd. Daar komen prachtige regels in voor: "Ik ween om de schepping, ik roep om jou". Niemand weet wat er precies staat, het zijn verbasterde teksten. In het Engels staat er - maar wij kunnen daar niks mee omdat het de Indiase godheid van de schepping is die genoemd wordt -: "To Indra the creator I cry". Dat is Job. En dat is Hilde Burger. Het zijn de door haar ten tonele gevoerde vrouwenfiguren uit de geschiedenis van het Joodse volk, de vrouwen die weeklagen. Een weklacht die als een roepen is om opstaan, opstand en opstanding uit de dood. "To Indra the creator I cry". Dat is pittig, hè. Ik schreeuw tot Indra, de schepper: wat ben jij in godsnaam begonnen? Zie je niet wat je eigenlijk teweeg brengt... en je doet niks. Dat is écht schreeuwen, de *Dharani* is één hartstochtelijke schreeuw: "Kóm en luister, spréék!"

Ik ben bang dat dit soms erg vergeten wordt. Men heeft het in boeddhistische kringen al snel over: nou, het is toch aanvaarden en berusten, het is loslaten. Ja, vaak is dat het. Het kan zich echter ook, zoals bij Job, uiten in schreeuwen. Job kán niet loslaten, hij schreeuwt net zo lang tot het los kómt, tot het beweegt. Dát is opnieuw geboren worden.

Als Teh Cheng mij weer eens verwees naar de klassieke teksten, bedoelde hij: vraag je af wat het voor jou betekent. Wat die monnik in het verhaaltje er mee doet is niet zo belangrijk. Word jij erdoor bewogen, brengt het jou in beweging - daar gaat het om.

Nu. Het gebeurt nú. Als wij zitten, als wij zingen, als wij handelen, als wij verlamd zijn of vertwijfeld roepen. Hier gebeurt het. We staan midden in de geschiedenis en herscheppen de geschiedenis. Hilde Burger stelt letterlijk dat alles schreeuwt en roept om opstanding. Alles. Zij besluit haar boek door te zeggen dat wij - net als de Profeten - met minder dan opstanding geen genoeg kunnen nemen. Dat is Bijbelse taal voor wat Hisamatsu op zijn manier zegt met het door hem telkens herhaalde begrip 'verrijzenis'. Mogelijk kan het getuigenis van Hilde Burger ons raken en komt het in beweging; gaat het weer stromen, is de vonk er weer. Bij iedereen anders. Ook het verhaal van Terborgh brengt ons misschien dichterbij wat Pasen is, het feest rond de paas-icoon, wat soms zo ver van ons bed lijkt. Maar tegelijkertijd is het de diepste expressie van wat het bestaan is - en het meest beloftevol.

Deze tekst is samengesteld uit toespraken in maart 2008